

Tarttuuko köyhyys?

Intuitiiviset oletukset ja maaginen ajattelu köyhyyteen liittyvien mielikuvien, asenteiden ja kontrollijärjestelmän taustalla

Minkälaiset intuitiiviset emootiot ja keholliset tuntemukset vaikuttavat meissä, kun ajattelemme tai kohtaamme köyhyyttä? Vaikuttaako maaginen, intuitiivisiin oletuksiin perustuva tiedonmuodostusprosessi köyhyyteen liittyvien mielikuvien, moraalikäsitusten ja asenteiden muodostumiseen ja sitä kautta myös yhteiskunnan kontrollijärjestelmän rakentumisen taustoihin? Onko meillä intuitiivinen taipumus ajatella köyhyyttä essenssinä, joka voi tarttua, ja johtaako tämä tarttumisen pelkoon ja välttämiskäyttäytymiseen?

Tarkastelen näitä kysymyksiä teoreettisesta näkökulmasta. Esittelen intuitiiviseen ja maagiseen ajatteluun liittyvää tutkimustietoa, joka auttaa meitä tunnistamaan käyttäytymistämme ohjaavia, pääosin tiedostamattomia ajattelumalleja. Esittelen aluksi 1980-luvulta alkaen kertynyttä tietoa intuitiivisesta ajattelusta ja mielen kaksinaisuudesta. Tämän jälkeen täsmennän, mitä tarkoitan maagisella ajattelulla ja miten maagisen tarttumisen ajatus liittyy uskontotieteen varhaiseen oppihistoriaan. Sitten siirryn uudempaan maagisen tarttumisen tutkimuksen esittelyyn, joka alkoi sosiaalipsykologien 1980-luvulla tekemien syömishäiriötutkimusten seurauksena.

Intuitiivinen essentialismi ja siihen liittyvät moraaliset intuitiot hyvästä ja pahasta sekä emootiot – kuten inhon, häpeän ja nöyryytetyksi tulemisen tuntemukset – liittyvät myös oleellisesti hypoteesini köyhyyteen liitetystä tarttuvasta essenssistä, joka

aiheuttaa välttämiskäyttäytymistä. Lopuksi pohdin, miksi uskonnollisissa yhteisöissä köyhyyden essenssin tarttumista ei kuitenkaan pelätä eikä köyhiä vältellä. Jos maagisen tarttumisen ajatus on yleispätevä, miksi se uskonnollisissa yhteyksissä näyttää kumoutuvan?

Lähestymistapani sijoittuu kognitiivisen uskontotieteen poikkitieteelliseen tutkimustraditioon, jossa intuitiivisten, ihmiselle itselleen tiedostamattomien mielenprosessien tunnistaminen on yksi keskeisistä tutkimustehtävistä. Uskonnollista (ja maagista) ajattelua ja käyttäytymistä pyritään ymmärtämään ja selittämään uudesta mielen tutkimuksen teoreettisesta kehyksestä käsin. Kognitiivisessa uskontotieteessä teoreettista viitekehystä haetaan kokeellisten psykologiatieteiden kvantitatiivisista tutkimuksista,¹ evoluutiopsykologian esittämistä hypoteeseista sekä moraalialueita, emootioita, kehollista kognitiota,² affekteja ja sosiaalista kogni-

1 Kokeellisella tutkimuksella saadaan tietoa ihmisen käyttäytymisen taustalla olevista intuitiivisten ja usein tiedostamattoman mielen prosesseista. Koehenkilöiden reaktioita mitataan digitaalisen tekniikan avulla ulkomaailman virikkeistä erotetussa tilassa.

2 Englanninkielisissä tutkimuskirjallisuudessa käytetään termiä ”embodied cognition”, jolla viitataan neurotieteiden tutkimukseen emootioiden ja kognition yhteydestä klassisen mieli–keho-dikotomian sijaan. Edellistä termiä vahvemmin ympäristön osuutta kognitiossa korostavat termit ”extended cognition” ja ”situated cognition”.

tiota tutkivista neurotieteistä. Myös biokulttuurisia teorioita on viime vuosina kehitelty.³

INTUITIIVINEN AJATTELU

Filosofian historiassa intuitiivinen on määrittynyt suhteessa vastakohtaansa eli järjen tuottamaan tietoon. Kautta aikojen filosofit ovat kiinnittäneet huomionsa ihmisen samanaikaisiin, ristiriitaisiin ja keskenään kilpaileviin tuntemuksiin, ajatuksiin ja käyttäytymiseen. Uusi tutkimustieto intuitiivisesta ajattelusta ja mielen kaksinaisuudesta on filosofisia mietelmiä täsmällisempää – vaikkakin siiloutuneempaa. Tutkimusta on tehty 1980-luvulta lähtien sekä kognitiivisessa psykologiassa että sosiaalipsykologiassa.⁴ Kognitiivisten mielen ominaisuuksien⁵ implisiittisten, intuitiivisten puolien tunnistaminen oli kognitiivisen tutkimuksen keskiössä, kun taas sosiaalipsykologiassa kohdistettiin huomio sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tapahtuvaan eksplisiittisten ja implisiittisten uskomusten ristiriitaan. Tutkimukset osoittivat, että ihmiset eivät olleet usein tietoisia uskomuksistaan, eivätkä he itse havainneet niiden vaikutusta käyttäytymiseensä.⁶

Mielen kaksinaisuuden tutkimus tunnetaan nimellä kaksoisprosessointiteoria (dual process theory)⁷. Useiden tutkimusten pohjalta on muodostunut yhteinen käsitys siitä, että intuitiivinen tiedonmuodostusprosessi⁸ on evoluutiossa vanhempi. Se on osin yhteinen eläinten kanssa ja liittyy eloonjäämiseen. Siihen kuuluvat primäärit emotionaaliset ja keholliset aistimukset ja kokemusten vahvistamat ennako-oletukset. Tiedonmuodostus on automaattista, nopeaa, vaivatonta, joustamatonta ja pääosin tietoisesta mielestä riippumatonta. Intuitiivinen mieli on myös kontekstisidonnainen. Ympäristön vihjeet aktivoivat intuitiivisia ennako-oletuksiamme.

Intuitiiviselle mielelle vastakkainen analyttis-reflektiivinen ajattelu on evoluutiossa nuorempaa. Sitä pidetään kulttuurirevoluution mahdollistajana. Reflektiivisessä mielessä käsitellään kehon ja intuitiivisen mielen ”esikäsittelemää” tietoa ja tehdään päätöksiä. Tiedonmuodostus on hidasta, kyseenalaistavaa ja ponnistelua vaativaa. Se vaatii enemmän energiaa ja on pääosin tietoista ja tahdonalaista. Reflektiivinen mieli käyttää apunaan työmuistia.

Tutkijat painottavat näiden kahden mielenprosessin suhdetta hieman eri tavoin. Jotkut pitävät niitä fundamentaalisesti erillisinä mutta rinnakkaisina prosesseina, toiset taas kuvaavat niiden suhdetta liukuvaksi jatkumoksi.⁹ Intuitiivinen ja analyttinen ajattelu voivat myös kilpailla keskenään kuten esimerkiksi kognitiivisen dissonanssin¹⁰ tapauksessa. Se, kumpi ajattelu on hallitsevampi, riippuu tilanteesta, mutta myös persoonallisista ja kulttuurisista eroavuuksista keskustellaan.¹¹ Toisiaan täydentävästi intuitiivinen ja reflektiivinen toimivat esimerkiksi luovassa työskentelyssä.

Jonathan Evansin mukaan reflektiivinen mieleemme kontrolloi käyttäytymistämme, mutta mieli liukuu intuitiivisen mielen ohjaukseen niin huomaamatta, että tietoinen mieli kuvittelee edelleen olevansa ohjaksissa.¹² Tiedostaessamme jonkin ajatuksen emme ole tietoisia sen intuitiivisista perusteista. Emme useimmiten tunnista tietoisessa mielessä intuitiivisia oletuksiamme, jotka ohjaavat käyttäytymistämme. Näin tapahtuu esimerkiksi stereotyyppisten oletusten kohdalla. Intuitiivinen mieli ohjaa käyttäytymistä enemmän kuin tähän asti on uskottu.¹³

MAAGINEN AJATTELU

Tässä artikkelissa maagisella ajattelulla tarkoitetaan spontaaneihin, intuitiivisiin oletuksiin perustuvaa kausaalista päättelyä ja essentialismia, joka ei (välttämättä) perustu tosiasioihin. Sana ”maaginen” on tässä riisuttu arvottavista mielleyhtymistä ja mielikuvista. Se on tekninen termi sikäli, että sillä tarkoitetaan ajattelun kognitiivisia prosesseja. Tutkimustieto ei tue erottelua uskonnollisen ja maagisen ajattelun välille vaan näkee niiden perustuvan samoihin intuitiivisiin oletuksiin.

Tieteellisessä ajattelussa uskonnon ja magian käsitteiden hierarkkinen suhde vahvistui, kun evoluutioantropologit Edward B. Tylor (1832–1917) ja James Frazer (1854–1941) esittivät, että magia on sekä primitiivisen tieteen että uskonnon esiaste. Tylor määritteli magian luonnolliseksi, esitieteelliseksi, mutta virheelliseksi analogiaksi oikean analogian sijaan.¹⁴ Kehityso pillisen ajattelutavan mukaan Tylor ja Frazer pitivät animismia ensimmäisenä ja alkuperäisenä uskonnon muotona, polyteististä

uskonnollisuutta sitä kehittyneempänä tasona, monoteismia sivistyneen ihmisen uskontona ja tiedettä jumaluskkoa seuraavana kehitysasteena. Tylorin mukaan ihmismieli ja sen ominaisuudet olivat kaikille samat. Koska modernit uskonnot edelleen sisälsivät uskon henkiin, todisti se Tylorin mukaan, etteivät nykyiset ihmiset olleet sen kehittyneempiä kuin aikaisemmatkaan.¹⁵

Magiaa ja uskonnon ja magian erottelua on uskontotieteen oppihistoriassa sittemmin määritelty monin tavoin.¹⁶ Kognitiivisessa uskontotieteessä Ilkka Pyysiäinen erottelee uskonnon ja magian harjoittamisen toisistaan sen mukaan, mihin niiden toivotut vaikutukset suuntautuvat.¹⁷ Uskonto suuntaa huomionsa tuonpuoleiseen kuten kuoleman jälkeiseen elämään, magia puolestaan operoi tämänpuolisissa asioissa, vaikka ne perustuvat samoihin ajattelun prosesseihin. Magiassa mystisiä voimia manipuloidaan vaikuttamaan jokapäiväiseen elämään. Tämän takia maagiset toimet ovat helposti falsifioitavissa. Jos toivottua lopputulosta (esimerkiksi sade, parantuminen, lemmennostatus) ei saavuteta, magia on epäonnistunut (tai rituaali suoritettu väärin). Uskonnon vaikutuksia ei sen sijaan voida havaita. Uskonnollisten rituaalien tavoitteena on vaikuttaa tuonpuoleiseen, hengelliseen maailmaan. Pyysiäinen esittää, että optimaalinen yhdistelmä magiaa ja uskontoa on kulttuurisesti menestyneempi konsepti kuin magia tai uskonto erillisinä¹⁸ ja että maagiset, taikauskaiset ajatukset ja rituaalit säilyvät paremmin, jos ne sijoitetaan uskonnolliseen kontekstiin.¹⁹

Uskontotieteessä, antropologiassa ja teologiassa käytetty käsite ”maaginen ajattelu” korvautuu psykologiatieteissä usein yleiskäsitteellä ”arkiajattelu”. Sillä tarkoitetaan tieteelliselle, kriittisellä arvioidulle päättelylle vastakohtaista nopeaa ja helppoa ajattelua. Arkiajattelu perustuu intuitiiviselle tiedonmuodostukselle. Arkipäättelyä ohjaavat mielialat ja tulkinnat kahden peräkkäisen toimen tai ilmaisun kausaalista suhteesta riippumatta niiden todellisesta yhteydestä. Maagiselle ajattelulle on ominaista myös esimerkiksi erityisten merkitysten ja voimailausten sijoittaminen joihinkin symboleihin. Arkipäivän maagista ajattelua edustavat esimerkiksi onnea tuovien esineiden mukana kantaminen tai

- 3 Ks. Geertz 2010.
- 4 Mielen kaksinaisuutta tutkittiin samanaikaisesti ja toisistaan tietämättä kahdenkymmenen vuoden ajan sosiaalipsykologiassa ja kognitiivisessa psykologiassa. Vasta vuonna 2006 järjestettiin eri alan tutkijoita yhteen koova konferenssi. Ks. sen tuloksista Evans & Frankish 2009.
- 5 Kognitiivisina ominaisuuksina pidetään tiedonmuodostukseen liittyviä kykyjä kuten oppiminen, muistaminen, havaitseminen, kyky tunnistaa värejä, muotoja, esineitä ja kasvoja, erilaiset kielelliset toiminnot (kuten kyky tuottaa ja ymmärtää luettua tai puhuttua tekstiä), ajattelu, päättely ja ongelmanratkaisu. Viime vuosina myös kehollisten emootioiden osuus tiedonmuodostusprosesseissa on alkanut kiinnostaa tutkijoita.
- 6 Ks. tarkemmin sosiaalipsykologian kaksoisprosessointitutkimuksesta esim. Chaiken & Yaacov 1999.
- 7 Jonathan Evans oli ensimmäisiä, joka käytti käsitettä kaksoisprosessi jo vuonna 1975. Kaksoisprosessointiteoriaksi nimitetään koko tutkimusalaa, vaikka se sisältää useita hypoteeseja mielen kaksinaisuuden toiminnasta. Tällä hetkellä dikotomisten vastakohtaisuuksien tunnistamisesta on siirrytty tutkimaan intuitiivisen ja reflektiivisen mielen vuorovaikutusta. Keskustelu on vilkasta ja tutkimus dynaamista. Kiinnostus tutkimusalaa kohtaan jatkaa kasvuaan. Tutkimustradition historiasta, ks. Frankish & Evans 2009.
- 8 Käyttämäni käsiteparin ”intuitiivinen” ja ”analyttis-reflektiivinen” ohella tutkimushistoriassa on käytetty muitakin termejä. Ks. Pyysiäinen 2009, 190.
- 9 Evansin ja Frankishin (2009) toimittamassa artikkelikokoelmassa esitetään erilaisia hypoteeseja kaksoisprosessoinnin toiminnasta.
- 10 Kognitiivisella dissonanssilla tarkoitetaan tilannetta, jossa oma mielipide tai uskomus joutuu ristiriitaan kiistattomien faktojen kanssa. Kognitiivinen dissonanssi motivoi ihmisiä yrittämään kognitiivisten tai tiedollisten elementtien välisten ristiriitaisuuksien vähentämistä tai eliminoimista; Harmon-Jones 2001, 238. Leon Festinger (1956) tutki ja testasi hypoteesia eskatologista sanomaa harjoittavan uskonnollisen yhteisön parissa. Ulkoavaruuden olioihin uskovan ryhmän saaman profetian mukaan tuomiopäivä oli määrätty tietylle päivämäärälle. Kun maailmanloppu ei toteutunutkaan, lahkon jäsenet joutuivat kognitiivisen dissonanssin tilaan. Useimmat lahkon jäsenet vähensivät dissonanssia ottamalla vastaan uuden profetian, jonka mukaan ulkoavaruuden oliot olivat viime hetkellä päättäneetkin säästää planeetan, jotta lahkolaiset saisivat vielä levittää sanomaansa.
- 11 Ks. esim. Norenzayan & Lee 2010.
- 12 Evans 2010, 6.
- 13 Evans 2010; Kahneman 2011.
- 14 Tylor 1871, 116.
- 15 Strenski 2006, 93–94.
- 16 Ks. oppihistorialliset katsaukset esim. Tambiah 1990; Sørensen 2007.
- 17 Pyysiäinen 2004, 90–112.
- 18 Pyysiäinen 2004, 107.
- 19 Pyysiäinen 2004, 100.

pahat aavistukset, kun esimerkiksi vihkisormus tai isovanhemmalta peritty koru katoaa. Uskonnollisissa ja maagisissa yhteyksissä maagiseen ajatteluun liitetään eksplisiittisemmin yliluonnollisia toimijoita, joihin uskotaan ja toivotaan vaikutettavan rituaalisella käyttäytymisellä.

MAAGINEN TARTTUMINEN JA ESSENTIALISMI

Tylor määritteli animismin uskomukseksi, jonka mukaan ihmisten lisäksi kaikilla luonnossa esiintyvillä olioilla kuten eläimillä ja kasveilla on sielu. Nämä sielut saattavat liikkua ilman materiaalista, fyysistä muotoa.²⁰ Viime vuosisadan alun antropologit olivat kiinnostuneita tutkimiensä kulttuurien sielukäsitteistä ja liittivät ne maagiseen ajatteluun.²¹ Marcel Maussin mukaan melanesilaisilta lainattu käsite ”mana” on ”liikkeelle paneva voima tai essensi, johon liittyy sympatia”.²² Myös suomalaisessa kansanuskossa tunnetaan väki-niminen voima ja käsitteitä väen tarttumisesta kosketuksen kautta. Väen ajateltiin pystyvän siirtymään kantajaltaan muihin olentoihin, eri väkiä uskottiin voivan yhdistää suuremman voimalatauksen saamiseksi, ja yhteen sopimattomat väet koettiin toistensa kanssa kilpaileviksi. Väen kerrottiin voivan siirtyä kantajastaan eteenpäin myös ilman fyysistä kosketusta esimerkiksi katseen tai puheen voimalla – joskus jopa tahattomasti.²³

Tylor esitti (1871), että ihmisillä on taipumus liittää syy-seuraus-suhteeseen samankaltaisuuden, jatkuvuuden tai tarttumisen ideoita. Frazer kehitti Tylorin ideoita maagisesta ajattelusta esittämällä sympateettisen magian typologian. Hän erotteli ja luokitteli maagiselle ajattelulle tyypilliset piirteet ja nimesi ne ”magian kolmeksi laiksi”. Näitä olivat samankaltaisuuden tai jäljittelyn laki, tarttumisen laki ja vastakohtaisuuksien laki. Frazerin mukaan magia perustui oletukseen siitä, että asiat vaikuttivat toisiinsa ”salaisen sympatian” kautta.²⁴ ”Sympatialla” hän viittasi siihen intuitiiviseen olettamukseen, että kaksi eri kohdetta voidaan liittää toisiinsa joko havaitun yhtäläisyyden tai kerran vallinneen kosketuksen perusteella. Maaginen ajattelu perustuu analogioihin ja samanlaisuuteen, kosketukseen ja kontaktiin. ”Sama aiheuttaa samaa” (vettä pirskottelemalla aiheutetaan sade), ”mikä tapahtuu kuvalle, tapahtuu

kuvatulle” (tuhoamalla kuva tuhotaan sen kohde), ”kerran kosketuksissa olleilla on jatkuva yhteys” tai ”osa edustaa kokonaisuutta” (*pars pro toto*: jos kyntesi on vieraan hallussa, olet itse vieraan vallassa).

Myöhemmin uskontotieteessä ja antropologiassa Tylorin ja Frazerin ajatukset kyseenalaistettiin ja hylättiin. Evoluutioantropologien arvottavasta jaottelusta sanouduttiin irti. Vaikka kehitysopillinen uskomusten hierarkkinen luokittelu hylättiin, sosiiaalipsykologien tutkimuksissa saatiin myöhemmin, 1980-luvulla, kuitenkin vahvistusta viktoriaanisen ajan antropologien maagisen ajattelun typologioille. Samankaltaisuuteen ja tarttumiseen liittyvät intuitiiviset, maagiset oletukset nousivat uudestaan esiin syömishäiriöiden tutkimuksessa.²⁵ Kokeiden tulokset viittasivat siihen, että varsinkin inhon emootio aktivoi intuitiivista maagisen tarttumisen ajatusta. Maagisen tarttumisen ajatuksessa essensi on se, joka tarttuu.

Ruoka-aineisiin liittyvien emootioiden ja mielikuvien lisäksi maagisen tarttumisen ajatusta alettiin testata myös muissa tilanteissa. ”Hitlerin villapaita” on näistä tunnetuin esimerkki. Koehenkilöt eivät halunneet pukea yleen paitaa, jonka sanottiin kuuluneen Hitlerille tai jollekin muulle moraalittomaksi koetulle henkilölle, esimerkiksi sarjamurhaajalle. Nemeroffin ja Rozinin kokeissa testattiin myös sitä, mikä koehenkilöiden mielestä olisi tehokkain tapa muuttaa tai neutraloida paitaan tarttunut essensi. Silloin kun koehenkilöt ajattelivat paidan kuuluneen jollekulle kielteiseksi koetulle henkilölle, he pitivät siihen tarttuneen essenssin neutraloimista vaikeana asiana. Tehokkaimpana neutralointikeinona pidettiin paidan polttamista.²⁶

Koehenkilöt eivät kuitenkaan olettaneet, että Hitlerin villapaitaan olisi tarttunut hänen (positiivisena pidettyä) kasvissyöjän essenssiään. Tutkimuksissa on havaittu, että negatiiviset vaikutelmat ja stereotyyppiset oletukset vahvistuvat nopeammin ja muistetaan positiivisia helpommin. Esimerkiksi negatiivinen palaute muistetaan paremmin kuin positiivinen. Tätä on selitetty esimerkiksi sillä, että negatiiviset asiat voivat aiheuttaa harmia ja vaaratilanteita. Negatiivisia tapahtumia on myös prosessoitava perusteellisemmin, jotta osaisimme varoa niitä tulevaisuudessa.²⁷ Tiettyjen hajujen tai pahen-

tuneiden orgaanisten aineiden näkeminen aiheuttaa välittömän negatiivisen inhon emotion, johon liittyy fysiologisia aistimuksia. Näiden asioiden välttäminen on ollut evoluutiossa hengissä selviytymisen edellytys.²⁸

Ajatus maagisesta tarttumisesta voi liittyä myös myönteisiin ominaisuuksiin.²⁹ Koehenkilöt uskoivat, että mikäli Äiti Teresa pitäisi yllään Hitlerin paitaa, hänen hyvä essenssinsä neutraloisi Hitlerin pahan essenssin.³⁰ Usein uskonnollisissa traditioissa pyhän henkilön tai pyhää voimaa välittävän henkilön rituaalisesti siunaaman veden, ruoan tai jonkin esineen uskotaan sisältävän parantavia ominaisuuksia.³¹ Rozin ja Nemeroff mainitsevat hyvän essenssin tarttumisesta esimerkkeinä käsillä parantamisen, talismanit ja amuletit.³² Tartuntamagiassa tartuttajan essenssin positiivisuus tai negatiivisuus on riippuvainen myös vastaanottajan ja tartuttajan suhteesta. Jos vastaanottajan rakastama tai kunioittama ihminen on kosketanut vastaanotettua ruokaa tai esinettä, siitä välittyvää essenssiä pidettiin hyvää tekevänä. Jos taas ”tartuttaja” on epämieluisa, halveksittu tai pelottava henkilö, siirtyy objektiin negatiivista essenssiä, joka saastuttaa sen, vähentää sen arvoa tai tekee sen jopa vaaralliseksi koskettaa.³³

Nemeroffin ja Rozinin tutkimukset osoittivat, että mielikuvan vaikutussuhteesta voi aikaansaada samankaltaisen ulkonäön lisäksi pelkkä kuva tai nimi. Tietyt sanat ja kuvat voivat symboloida essenssiä itseään. Uskonnollisissa yhteyksissä tietyille symboleilla on annettu vahva merkitys. Esineiden ja rituaalien uskotaan voivan saada maagista latausta.³⁴ Hajut voivat myös kantaa essenssiä. Viime vuosisadan alun antropologit kirjasivat ylös uskomuksia manan eli essenssin siirtymisestä esimerkiksi ihmisen veren, hiusten, hampaiden, syljen, mutta myös kuvan kautta. Manaa uskottiin olevan myös sen kantajan varjoissa, persoonan nimessä, jumalien, kuninkaiden ja kuolleiden nimissä. Myös mantrojen, kirousten ja loitsujen uskottiin sisältävän manaa.³⁵

Essentialismia tutkittaessa on havaittu, että koulutuksella ja rationaalisen, analyttisen ajattelun lisääntymisellä ei näytä juuri olevan vaikutusta maagiseen ajatteluun.³⁶ Essenssi liitetään niin ihmisen kaltaisiin olioihin kuin eläimiin, kasveihin ja ihmisen valmistamiin esineisiin tai rakennuksiin.

Essenssin ajatellaan olevan pysyvää tai vaikeasti poistettavaa. Siihen sisältyy myös oletus, että kosketuksessa siirtyy joitain tai kaikki olion ominaisuudet. Kosketuksen ei kuitenkaan tarvitse olla fyysistä. Essenssin uskotaan myös voivan siirtyä ajasta tai paikasta toiseen. Essentialismi on intuitiivista. Se stimuloi arkiteoretisointia ja kausaalista päättelyä, jota käytetään selittämään ja ennustamaan ilmiöiden käyttäytymistä.³⁷

INTUITIIVISET EMOOTIOT, INHO JA VÄLTTÄMISKÄYTTÄYTYMINEN

Emootiot, tunteet ja mielialat liittyvät ajattelun prosesseihin.³⁸ Emootioiden fysiologiset, ruumiillisesti aistittavat tuntemukset vaikuttavat intuitiivisiin mie-

20 Tylor 1871, 260.

21 Mm. Rafael Karsten käytti samasta ilmiöstä suomenkielistä termiä ”mahti” (1931), Edward Clodd termiä ”mana”.

22 Mauss 1972, 109. Maussin vuonna 1950 englanniksi käännetty teos ilmestyi alun perin hänen ja Henri Hubertin yhteisjulkaisuna vuonna 1902.

23 Apo 1995, 21–22.

24 Frazer 1911, 54.

25 Rozin & Nemeroff 1990; Nemeroff & Rozin 1994, 2000.

26 Nemeroff & Rozin 1994, 168–169.

27 Ks. esim. Baumeister et al. 2001, myös Rozin et al. 1989, 369.

28 Rozin & Fallon 1987; Rozin & Nemeroff 1990, 208–209; Rozin, Millman & Nemeroff 1986, 703, Rozin et al. 367–369; Nemeroff & Rozin 2000, 5–6.

29 Esim. pyhimysten reliikkien kantamasta positiivisesta essenssistä varhaiskristillisenä aikana ks. Uro 2013, 194.

30 Nemeroff & Rozin 1994, 173–178; Nemeroff & Rozin 2000, 16.

31 Esim. Markku Koiviston siunaamasta rukousliinasta Nokia Missiossa ks. Pohjanheimo 2008, 273.

32 Rozin & Nemeroff 1990, 209.

33 Rozin et al. 1989.

34 Rozin, Millman & Nemeroff 1986, 706–707; Rozin & Nemeroff 1990, 226.

35 Ks. esim. Edward Clodd, 1920.

36 Gelman, Coley & Gottfried 1994, 345.

37 Gelman, Coley & Gottfried 1994, 341–345.

38 Tutkimuksessa erotetaan toisistaan mieliala (mood), tunnetila (feeling) ja tuntemus (emotion).

lenprosesseihin.³⁹ Emootiot ja moraalitunteet hyvästä ja pahasta vaikuttavat myös implisiittisen maagisen tarttumisen ajatuksen taustalla. Maagiseen ajatteluun tarttumisen liittyy primäärejä emootioita ja tuntemuksia (gut feelings), jota suomeksi vastaa sanonta ”tuntea selkäytimessään”.

Paul Ekman aloitti emootioiden tutkimuksen 1970-luvun alussa. Hän keräsi näyttöä siitä, että primäärit emootiot ovat universaaleja ja että niille löytyvät vastineet myös eläimiltä.⁴⁰ Ekmanin mukaan viisi perusemootiota ovat pelko, suru, ilo, viha, ja inho.⁴¹ Perusemootiot ovat intuitiivisia emootioita ja ne syntyvät ilman reflektiivistä mielen prosessointia. Sekundäärejä emootioita (niin sanottuja sosiaalisia tunteita) ovat esimerkiksi ylpeys, kateus, häpeä, epäoikeudenmukaisuuden ja nöyryytyksi tulemisen tunne ja sellaiset positiiviset tunteet kuin itseluottamus, myötätunto, kauneuden taju, turvallisuuden ja luottamuksen tunne. Sekundääriset emootiot syntyvät reflektiivisen mielenprosessin kautta sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Ne ovat kulttuurisidonnaisia toisin kuin primäärit emootiot. Ne voidaan palauttaa primäärisiin emootioihin: esimerkiksi nostalgiaa pidetään surullisuuden ja iloisuuden (onnellisuuden) yhdistelmänä.

Inhon emootio on negatiivisen tarttumisen ja siitä seuraavan välttämiskäyttäytymisen keskiössä.⁴² Koetilanteissa inhon tunne saadaan aikaan näyttämällä koehenkilöille mätänevää ruokaa, märkiviä paiseita, oksennusta, likaisia olosuhteita, eritteitä ja ruumiita. Myös epämiellyttävät hajut voimistavat inhon tunteen vaikutusta.⁴³ Inhon tunne muistuttaa kehollisia pahoinvoinnin aiheuttamia fysiologisia reaktioita ja tuntemuksia.⁴⁴ Välttämiskäyttäytymisen aktivoituu. Ihmiselle on tärkeää osata välttää intuitiivisesti sairauksia tartuttavia lähteitä. Inhotava on potentiaalisesti vaarallinen tartunnan lähde. Myös ”toisten” kategorian edustajat ja sosiaalisten normien ja moraalikäsitteiden rikkojat koetaan inhottaviksi. Kontaktia epämiellyttävänä tai epämoraalisena pidetyn henkilön kanssa vältetään.⁴⁵ Tutkimusten mukaan inhottavina pidettiin sellaisia ihmisryhmiä kuten sairaita, alempien sosiaaliluokkien edustajia, saastuttavina pidettyjen aineiden kanssa kosketuksissa olevia tai epämoraalisena pidettyjä henkilöitä.⁴⁶ Jos välttäminen ei ole mahdollista, in-

hon kohde pyritään eristämään tai eliminoimaan yhdessä puhdistautumiseen tähtäävien toimien kanssa.⁴⁷

Emootiot myös ”tarttuvat” ihmisestä toiseen. Yksilön kokemana inhon tunne leviää herkästi ympäristöön. Kun tunne on sosiaalisessa tilanteessa läsnä, se leviää helposti muihin läsnä oleviin henkilöihin.⁴⁸ Myös pelkkä vihjaus saastaisuudesta, kuten kehotus pestä kädet tai jonkin stigmatisoidun kansanryhmän mainitseminen, saattaa herättää inhon emootion.⁴⁹

INTUITIIVINEN MORAALI HYVÄSTÄ JA PAHASTA

Fysiologisesti kehossa koettu inho on päällekkäinen moraalisen inhon kanssa.⁵⁰ Kun toiseen liitetään saastaisuuden mielikuva, moraaliset tuomiot ovat jyrkempiä ja avoimuus erilaisuutta kohtaan vähenee. Tutkimuksissa on myös havaittu, että konservatiivisia arvoja kannattavat ovat liberaaleja arvoja kannattavia herkempiä inhon tuntemuksille. Samalla heillä on suurempi toleranssi sosiaaliselle epätasa-arvolle ja autoritaarisille poliittisille otteille.⁵¹ Tutkimus osoittaa, että inhon emootion voimakkuus korreloi myös jyrkkiin asenteisiin maahanmuuttajia ja vierasmaalaisia kohtaan.⁵² Epäreilu kohtelu aktivoi samoja aivoalueita kuin inhoa herättävät kohteet.⁵³

Toisiin liittyvien uskomusten ei tarvitse olla tietoisia. Emotionaaliset inhon tunteet vaikuttavat tiedostamattomalla tasolla intuitiivisina oletuksina moraalisiin arvioihimme.⁵⁴ Ihmisryhmien tuomitseminen hyväksi tai pahoiksi johtuu fyysisistä, inhon tunteita herättävistä miellelyhtymistä, joita kutsutaan moraaliseksi intuitioiksi.⁵⁵ Intuitiivisessa, maagisessa ajattelussa luotetaan siihen, mikä tuntuu hyvältä tai oikealta – tai mikä tuntuu vastenmieliseltä tai pahalta. Automaattisiin intuitioihin hyvästä tai pahasta liittyy emootioita ja essentialismia. Moraaliset intuitiot edeltävät tietoista moraalista järkeilyä ja moraalisten valintojen oikeuttamista.⁵⁶ Moraaliset intuitiot ovat motivoineet yksilöitä pienissä yhteisöissä kohti reilua jakamista ja tukeneet yhteistointia. Toisaalta moraalilla intuitioilla on myös oikeutettu vihollisena pidetyn toisen rankaiseminen tai tappaminen.⁵⁷

TARTTUUKO KÖYHYYS?

Edellä esitetyn tutkimustiedon perusteella voi hyvin olettaa, että myös köyhyyteen liittyy intuitiivinen ja implisiittinen essenssin ajatus. Mutta onko köyhyyden essenssi niin inhottava, että sen pelätään tarttuvan? Pukisimmeko päällemme köyhän ihmisen käyttämän vaatekappaleen? Tuntuisiko, että siitä voisi tarttua taudinaiheuttajia tai ehkä huonoa onnea? Tutkimustietoa köyhyyden mahdollisesta essenssistä on vähän. Sosiaalipsykologi Susan Fiske tutkimuksissa kuitenkin asunnottoman, resuisen, huonohampaisen miehen valokuvan näyttäminen aktivoi koehenkilöissä välittömästi inhon emotion ja välttämisyreaktion.⁵⁸ Suomessa romanialaiset kerjäläiset ovat aiheuttaneet inhon tuntemuksia monissa kansalaisissa.

Köyhyys määritellään nykyään taloudellisilla mittareilla. Tilastot ja luvut ovat neutraaleja. Niihin ei liity inhon emotionioita herättäviä asioita. Tämän päivän köyhyys ei aina näy ulospäin. Kadulla vastaantulevan ihmisen ulkonäöstä ei voi välttämättä päätellä, kuuluuko hän köyhien luokkaan. Jos taas näemme ihmisen ruokajonossa, ajattelemme hänen olevan köyhä. Mielikuvat köyhistä muodostuvat usein sekä arjessa jaetuista, joltakin toiselta kuulluista kokemuksesta ja median kautta välittyvästä informaatiosta. Media antaa kasvot köyhille ja huono-osaisille. Uutiskuvat näyttävät leipäjonoissa seisovia ihmisiä, kertovat työttömäksi jääneen surkeasta tilanteesta tai vähävaraisen vanhuksen heitteillejätöstä. Kuvat välittävät toiseutta voimistavia ennakkoluuloja vahvistamalla epämiellyttäviä tuntemuksia köyhyyteen liittyen.

Maagisen tarttumisen näkökulmasta köyhyyteen liittyvistä mielikuvista kiinnostavia ovat erityisesti ruokaan, hygieniaan tai sairauteen liittyvät mielikuvat. Ne koskettavat selviytymiseen ja turvallisuuteen liittyviä tunteita. Niihin kohdistuvat uhkakuvat herkistävät välttämiskäyttäytymiselle. Köyhyyteen on kautta aikojen syystäkin liitetty negatiivisia assosiaatioita herättäviä määreitä kuten kurjuus, nälkä, sairaudet, likaisuus ja kykenemättömyys huolehtia itsestä. Köyhyys-sanalla on siis myös historiallista painolastia. Viime vuosina ”syrjäytyminen” on osin korvannut köyhyys-sanankäytön. Se viittaa vähävaraisuutta laajemmin köyhyyden liitännäisilmiöihin

kuten osattomuuteen (koulutuksesta, työstä, terveydestä), sivuun joutumiseen tai ”kelkasta putoamiseen”. Syrjäytyminen-sanaa pidetään niin stigmatisoivana, että monet niistä, joihin sanalla viitataan, eivät halua käyttää sitä itsestään.

Kaikki köyhätkään eivät ole samanarvoisia. Jo keskiajalla köyhänapu oli sidoksissa siihen, miten paljon köyhien ajateltiin itse olevan vastuussa omasta hädästään. Köyhiä arvioitiin sen mukaan, elivätkö he köyhyydessä ulkoisten olosuhteiden, kuten esimerkiksi vamman tai sairauden, takia.⁵⁹ Nykyään olosuhteiden vuoksi köyhinä pidetään esimerkiksi pienillä eläkkeillä pärjääviä vanhuksia ja eri syistä työkyvyttömiä. Nämä ryhmät saavat helpommin myötätuntoa osakseen kuin sellaiset köyhät, jotka elävät eräänlaisessa liminaaltilassa joko patkätöiden tai väliaikaisten elämäntilanteiden takia. Näitä työkykyisiä saatetaan pitää laiskoina ja köyhyyttä itse aiheutettuna ongelmana. Myötätunto ensin mainittua ryhmää kohtaan ei kuitenkaan tarkoita sitä, että

39 Emootioiden merkityksen osana mielen toimintaa nostivat esiin evoluutiopsykologit J. Tooby ja Leda Cosmides (1990) sekä neurotieteilijät Antonio Damasio (1994) ja Joseph LeDoux (1998).

40 Ekman 1992.

41 Sittemmin perusemootioiksi on ehdotettu myös mm. yllätyksellisyyttä (surprise), onnellisuutta (happiness, love), ihmettelyä (wonder) jne. Ks. Prinz 2004.

42 Inhon emotionioita ovat käsitelleet kiinnostavasti Nussbaum 2004 ja Kelly 2012.

43 Schnall et al. 2008.

44 Olatunji et al. 2008.

45 Rozin and Fallon 1987.

46 Curtis & Biran 2001, 21.

47 Rozin et al. 1999.

48 Nummenmaa et al. 2012.

49 Olatunji et al. 2008.

50 Haidt & Kesebir 2010.

51 Inbar et al. 2011.

52 Hodson & Costello 2007.

53 Haidt & Kesebir 2010.

54 Ks. esim. Rozin et al. 1999; Schnall et al. 2008.

55 Haidt & Kesebir 2010, 802.

56 Ks. myös Haidt & Kesebir 2010.

57 Pohjanheimo 2014.

58 Fiske 2008.

59 Mäkinen 2009, 43.

ihmiset sallisivat näiden huonommassa asemassa olevien syrjäytyneiden muuttavan naapureikseen.⁶⁰

Suomen Kuvalehdessä anonyymi kirjoittaja kuvaa vaikutelmiaan ja tuntemuksiaan köyhyydestä jouduttuaan pitkän työuran jälkeen saneeratuksi työstään:

Jos köyhät eivät ole sairaita tai muuten surkeita, he ovat eläneet vastuuttomasti yli varojensa, ostelleet kalliita vaatteita ja käyneet lomamatkoilla, vaikkei moiseen olisi ollut varaa. He ovat olleet vastuuttomia tai vain tyhmiä. Moni uskoo, että köyhyys on tavalla tai toisella itse aiheutettua. Julkinen keskustelu on kovaa ja syyllistävää. Puhutaan tuhlaamisesta, ajattelemattomuudesta, holtittomasta ylivelkaantumisesta, jopa leppoistelusta.⁶¹

Ajatus siitä, että köyhyys olisi Jumalan tai vihamielisen hengen rangaistus vääristä teoista, elää myös nyky maailmassa. Ihmisillä näyttää olevan luontainen taipumus attribuoida kosmista merkitystä tapahtumiin, joihin liittyy joko onnellisia sattumia tai epäonnea. Ajatellaan, että onnekkaita, hyvät asiat ovat jumalien, henkien, esi-isien vastuulla ja pahojen asioiden tapahtuessa kyseessä on kirous tai jumalien kosto.⁶²

Köyhyyteen sosiaalisena ilmiönä liittyy monia sekundäärejä emootioita. Ne aktivoivat primäärejä emootioita, jotka ovat mitattavissa kehon fysiologisina vasteina. Köyhyys vaikuttaa siis kehossa. Arvottomuuden tunteita voi syntyä esimerkiksi kohtauksissa entisten työtovereiden kanssa. Hyvin paljon emotionaalista stressiä aiheuttaa myös byrokraattinen ”hyvinvointijärjestelmä”, jossa kansalaisen tulee monilla tavoin todistaa aito hätänsä. Moni köyhyyteen tipahtanut kokee hyvinvointijärjestelmän ”syrjäyttämiskoneistona”. Köyhien vertaistukiverkostoissa jaetaan kokemuksia järjestelmän nöyryyttävistä käytännöistä, joiden tarkoituksiksi arvellaan kansalaisen kiusaaminen, heitteille jättö ja hänen ihmisarvonsa loukkaaminen. Sotien jälkeen rakentuneen byrokraattisen järjestelmän taustalla näyttää vaikuttavan moraalinen eetos, joka on valjastettu ”huijareiden” paljastamiseksi. Nykytutkimuksen mukaan apua tarvitsevien ihmisten tukeminen ja kannustaminen voisi kuitenkin olla taloudellisesti yhteiskunnalle kannattavampaa kuin järjestelmän mahdollisten väärinkäytösten estäminen.

Uudemman sosiaalipsykologisen ja neuroteettisen tutkimuksen mukaan nöyryytetyksi ja hylätyksi tulemisen tuntemukset, syrjäyttäminen ja kiusaaminen aiheuttavat ihmiselle henkistä ja toiminnallista lamaannusta, kyynisyyttä ja katkeroitumista sekä passiivista aggressiivisuutta. Ne myös lisäävät sairastumisriskiä ja ennustavat lyhyempää elinikää.⁶³ Kansalaisen nöyryyttävänä kokema kohtelu aktivoi samat hermoverkostot kuin fyysinen väkivalta. Nykytutkimus osoittaa, että mieli, keho ja emootiot eivät ole eroteltavissa toisistaan.

Köyhien kokema emotionaalinen stressi purkautuu myös syyllisten etsimiseen ja toisten, parempiosaisten demonisointiin. Köyhien keskusteluryhmissä katkeria kommentteja esitetään myös maahanmuuttajia kohtaan, joiden uskotaan saavan itseä parempia etuja järjestelmässä. Köyhyyden tarttumisen hypoteesin näkökulmasta negatiivisten sosiaalisten tunteiden aiheuttama stressi ja krooninen huoli rahan riittämisestä eivät vaikuta olevan suoraan yhteydessä maagiseen tarttumiseen. Kuitenkin monelle taloudellisesti turvattua elämää viettävälle ajatus järjestelmän holhottavaksi joutumisesta on vastenmielinen ja sitä kautta lisäänee köyhyyteen liitettäviä negatiivisia tunteita.

Köyhyys on eräänlainen krooninen kriisitilanne köyhälle itselleen, ja ulkopuolinen tarkkailija näkee köyhyyden tilanteena, johon ei haluta joutua ja jota voidaan myös joissakin tapauksissa, esimerkiksi irtisanomisuhan alla, pelätä. Kriisi- ja vaaratilanteissa maaginen ajattelu näyttää lisääntyvän. Antropologien kenttähavainnoissa maaginen käyttäytyminen aktivoitui vaarallisissa tilanteissa.⁶⁴ Ihmiskunnan historiassa on lukuisia esimerkkejä siitä, miten maagiset uskomukset ja rituaalit lisääntyvät luonnonkatastrofien, kulkutautien, sotien ja muitten kriisien yhteydessä.⁶⁵ Köyhien määrän lisääntyminen aiheuttaa myös yleistä huolen ja turvattomuuden tunnetta yhteiskunnissa.

MIKSI USKONNOLLISISSA YHTEISÖSSÄ HUOLEHDITAAN KÖYHISTÄ?

Miksi sitten uskonnollisissa traditioissa ja yhteisöissä köyhille kehoitetaan antamaan almuja ja kohtelemaan hädässä olevia rakkaudella? Lähes kaikki uskonnot sisältävät neuvoja ja ohjeita siitä, miten

muita ihmisiä on kohdeltava. Esimerkiksi kristinuskossa neuvotaan kohtelevaan muita niin kuin haluaisi itseään kohdeltavan. Uskonnoissa köyhillä on erityinen asema. Kristinuskon köyhälle almujen antaminen merkitsee myös Kristuksen kärsivien kasvojen kohtaamista.⁶⁶ Almujen antaminen kuuluu myös islaminuskon peruspilareihin.

Eikö maagisen tarttumisen pelko päde niihin, jotka auttavat köyhiä? Onko kysymyksessä pyyteetön hyvän tekeminen, altruismi vai ajatteleeko uskoa, että hänen jumalansa essenssi neutraloi köyhästä tarttuvan negatiivisen essenssin kuten Äiti Teresan esimerkissä Rozinin ja Nemeroffin tutkimuksissa? Myös esimerkiksi monet Afrikan heimouskonnoissa kristinuskoon kääntyneet uskovat, että uusi Jumala, Jeesus, on suurempi ja vahvempi henki kuin heidän aikaisemmin palvelemissaan henget. Vastavasti suomalaisessa kansanperinteessä vahvempi väki kumoo heikomman väen voiman. Uskontoa vaihtaneiden konversiokertomuksissa uutta Jumalaa pidetään vanhaa voimallisempänä.

Sosiaalipsykologiassa ja kognitiivisessa uskontotieteessä altruismia on tutkittu paljon. Pyyteetöntä hyvän tekemistä ilman vastapalveluksen odotusta pidetään uskonnollisia yhteisöjä vahvistavana tekijänä. Almujen antamisen ja muiden hyvän tahdon eleiden taustalla vaikuttavia motiiveita on kuitenkin myös epäilty. Mahdollisena pidetään myös, että hyvät teot uskonnollisissa yhteyksissä voivat olla keino tehdä hyvä vaikutus muihin yhteisön jäseniin ja toteuttaa uskonnollista oppia.⁶⁷ Keskiajalla almun antaminen kerjäläiselle oli kristityn velvollisuus ja auttoi saavuttamaan pelastuksen. Kerjäläisiä tarvittiin armeliaisuuden kohteina.⁶⁸ Todennäköisesti ihmisten moraalitilalla vaihtelee tässäkin asiassa kuten Haidtin moraaliperustateoria ja sen pohjalta tehdyt tutkimukset osoittavat.⁶⁹

LOPUKSI

Jatkuvasti lisääntyvää tutkimustietoa mielen, kehon ja emootioiden vuorovaikutuksesta on toistaiseksi sovellettu hyvin vähän köyhyystutkimuksessa. Tässä katsauksessa esittelin tutkimustietoa intuitiivisen ja maagisen ajattelun osuudesta tietoisesta ajattelusta taustalla. Nostin esiin maagisen tarttumisen ajatuksen ja siihen liittyvän essentialismin, emootioi-

den vaikutuksen ja moraaliset intuitiot hyvästä ja pahasta. Hypoteesini köyhyyteen liittyvästä essentialismista ja sen tarttumisen pelosta oletettavasti pitää paikkansa ainakin kaikkein kurjimpia köyhiä kohdatessamme. Tutkimusta tarvittaisiin kuitenkin lisää.

Selvää on myös, että maagisen tarttumisen ajatus ei tyhjentävästi selitä kaikkia köyhyyteen liittyviä intuitiivisia oletuksia ja niihin perustuvaa käyttäytymistä. Köyhyyteen liittyvät monet sosiaaliset emootiot, sosiaalinen kognitio ja sosiaalisten hierarkioiden intuitiivisuus vaatisivat lisää tutkimusta.

Emootioiden tutkimus ja keholliset kognitiot ovat dynaamisia tutkimusaloja, joiden tulokset tulevat vaikuttamaan monilla aloilla. Jo nyt tiedämme niiden merkityksestä paljon aikaisempaa enemmän. Uusi tieto pakottaa meidät pohtimaan köyhyyteen liittyviä käytänteitä ja soveltamaan tietoa niiden uudelleen arvioimiseen.

60 Kyseisestä ilmiöstä käytetään yleisesti nimeä nimby, joka on lyhennys sanoista Not in My Backyard. Usein ihmiset pelkäävät asuinalueensa arvon laskevan, jos naapurustoon muuttaa vähäosaisia.

61 Syrjä-blogi *Suomen Kuvalehti* 2012.

62 Pargament 1997, ks. myös Baumard & Chevallier 2012.

63 Otten & Jonas 2013, 2014.

64 Ks. esim. Malinowski 1992 [1948].

65 Pohjanheimo 2014.

66 Mäkinen 2009, 63.

67 Gervais 2014.

68 Mäkinen 2009, 63.

69 Haidt & Kesebir 2010; Haidt 2013.

KIRJALLISUUS

APO, SATU

1995 *Naisen väki: Tutkimuksia suomalaisten kansanomaisesta kulttuurista ja ajattelusta*. Helsinki: Hanki ja jää.

BAUMARD, NICOLAS & CHEVALLIER, CORELIE

2012 "What Goes Around Comes Around: The Evolutionary Roots of the Belief in Immanent Justice". *Journal of Cognition and Culture* 12, 67–80.

BAUMEISTER, ROY F., BRATSLAVSKY, ELLEN, FINKE-NAUER, CATRIN & VOHS, KATHLEEN D.

2001 "Bad is Stronger than Good". *Review of General Psychology* 5 (4), 323–370.

CHAIKEN, SHELLY & TROPE, YAACOV (ED.)

1999 *Dual-Process Theories in Social Psychology*. New York: The Guilford Press.

CLODD, EDWARD

1920 *Magic in Names*. London: Chapman and Hall.

CURTIS, VALERIE & BIRAN, ADAM

2001 "Dirt, Disgust, and Disease: Is Hygiene in Our Genes?" *Perspectives in Biology and Medicine* 44 (1), 17–31.

DEVINE, P. G.

1989 "Stereotypes and Prejudice: Their Automatic and Controlled Components". *Journal of Personality and Social Psychology* 56, 5–18.

EKMAN, PAUL

1992 "An Argument for Basic Emotions." *Cognition and Emotion* 6 (3–4), 169–200.

EVANS, JONATHAN St. B. T.

2010 *Thinking Twice: Two Minds in One Brain*. Oxford: Oxford University Press.

EVANS, JONATHAN St. B. T. & KEITH FRANKISH (ED.)

2009 *In Two Minds: Dual Processes and Beyond*. Oxford: Oxford University Press.

FESTINGER, LEON

1956 *When Prophecy Fails: A Social and Psychological Study of a Modern Group That Predicted the Destruction of the World*. New York: Harper.

FISKE, SUSAN

2008 "How Prejudiced Are You?" http://greatergood.berkeley.edu/article/item/look_twice

FRANKISH, KEITH & EVANS, JONATHAN St. B. T.

2009 "The Duality of Mind: An Historical Perspective". In *Two Minds: Dual Processes and Beyond*. Ed. Jonathan St. B. T. Evans & Keith Frankish. Oxford: Oxford Uni-

versity Press, 1–29.

FRAZER, JAMES B.

1911 *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion. Part 1: The Magic Art and the Evolution of Kings*. London: MacMillan.

GEERTZ, ARMIN

2010 "Brain, Body and Culture: A Biocultural Theory of Religion". *Method and Theory in the Study of Religion* 22 (4), 304–321.

GELMAN, SUSAN A. & HIRSCHFELD, LAWRENCE A.

1999 "How Biological is Essentialism?" *Folkbiology*. Ed. Douglas L. Medin & Scott Atran. Cambridge, MA & London: MIT Press.

GERVAIS, WILL M.

2014 "Good for God? Religious Motivation Reduces Perceived Responsibility for and Morality of Good Deeds". *Journal of Experimental Psychology: General* 143 (4), 1616–1626.

HAIDT, JONATHAN

2013 *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Vintage Books.

HAIDT, JONATHAN & KESEBIR, SELIN

2010 "Morality". *Handbook of Social Psychology*, Vol. 2. Ed. Susan T. Fiske, Daniel T. Gilbert & Gardner Lindzey. Hoboken, NJ: John Wiley, 797–832.

HARMON-JONES, EDDIE

2001 "The Role of Affect in Cognitive-Dissonance Processes". *Handbook of Affect and Social Cognition*. Ed. Joseph P. Forgas. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 237–255.

HODSON, GORDON & COSTELLO, KIMBERLY

2007 "Interpersonal Disgust, Ideological Orientations, and Dehumanization as Predictors of Intergroup Attitudes". *Psychological Science* 18, 691–698.

INBAR, YOEL, PIZARRO, DAVID, IYER RAVI & HAIDT, JONATHAN

2012 "Disgust Sensitivity, Political Conservatism, and Voting". *Social Psychology and Personality Science* 3 (5), 537–544.

KAHNEMAN, DANIEL

2011 *Thinking Fast and Slow*. London: Penguin Books.

KARSTEN, RAFAEL

1931 *Uskontotieteen perusteet*. Porvoo: WSOY.

KELLY, DANIEL

2012 *Yuck!: The Nature and Moral Significance of Disgust*.

- Life and Mind: Philosophical Issues in Biology and Psychology. Cambridge, MA: MIT Press,
- LEDOUX, JOSEPH E.
1996 *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life*. New York: Simon & Schuster.
- MALINOWSKI, BRONISLAW
1992 [1948] *Magic, Science and Religion and other Essays*. Long Grove, IL: Waveland Press.
- MAUSS, MARCEL
2001 [1950] *A General Theory of Magic*. Transl. Robert Brain. London & New York: Routledge.
- MÄKINEN, VIRPI
2009 "Armeliaisuuden teoista pakkotoimiin: Kerjäläisyyden keskialjalta varhaiselle uudelle ajalle." *Kerjääminen eilen ja tänään: Historiallisia, oikeudellisia ja sosiaalipoliittisia näkökulmia kerjäämiseen*. Toim. Virpi Mäkinen & Anne Birgitta Pessi. Tampere: Vastapaino, 41–69.
- NEMEROFF, CAROL & ROZIN, PAUL
1994 "The Contagion Concept in Adult Thinking in the United States: Transmission of Germs and of Interpersonal Influence." *Ethos* 22 (2), 158–186.
- 2000 "The Makings of the Magical Mind: The Nature and Function of Sympathetic Magical Thinking." *Imagining the Impossible. Magical, Scientific and Religious Thinking in Children*. Ed. Karl S. Rosengren, Carl N. Johnson & Paul L. Harris. Cambridge: Cambridge University Press, 1–34.
- NORENZAYAN, ARA & LEE, ALBERT
2010 "It was Meant to Happen: Explaining Cultural Variations in Fate Attributions." *Journal of Personality and Social Psychology* 98 (5), 702–720.
- NUMMENMAA, LAURI & GLEREAN, ENRICO & VIINIKAINEN, MIKKO & JÄÄSKELÄINEN, IIRO P. & HARI, RIITTA & SAMS, MIKKO
2012 "Emotions Promote Social Interaction by Synchronizing Brain Activity across Individuals." *Proceedings of the National Academy of Sciences* 109, 9599–9604.
- NUSSBAUM, MARTHA
2004 *Hiding from Humanity: Disgust, Shame, and the Law*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- OLATUNJI, BUNMI O. & HAIDT, JONATHAN & MCKAY, DEAN & BIEKE, DAVID
2008 "Core, Animal Reminder, and Contamination Disgust: Three Kinds of Disgust with Distinct Personality, Behavioral, Physiological, and Clinical Correlates." *Journal of Research in Personality* 42, 1243–1259.
- OTTEN, M, & JONAS, K. J.
2014 "Humiliation as an Intense Emotional Experience: Evidence from the Electro-encephalogram." *Social Neuroscience* 9 (1), 23–35.
- PARGAMENT, K.I.
1997 *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, and Practice*. New York: The Guilford Press.
- POHJANHEIMO, OUTI
2008 "Uskonnollisuuden menestystekijät: Oppi ja elämys Nokia missiossa." *Uskonto ja ihmismieli: Johdatus kognitiiviseen uskonnontutkimukseen*. Toim. Kimmo Ketola, Ilkka Pyysiäinen ja Tom Sjöblom. Helsinki: Gaudeamus, 265–282.
- 2014 "Oma oikea usko – toisten väärä taikausko: Maagisen ajattelun rikastuminen ja liioiteltu toiseuttaminen." *Uskonnontutkija* 1, 1–22.
- PRINZ, JESSE
2004 "Which Emotions are Basic?" *Emotions, Evolution, and Rationality* Ed. Dylan Evans & Pierre Cruse. Oxford: Oxford University Press, 69–87.
- PYYSIÄINEN, ILKKA
2004 *Magic, Miracles, and Religion: A Scientist's Perspective*. Walnut Creek, CA: AltaMira Press.
- 2009 *Supernatural Agents: Why We Believe in Souls, Gods, and Buddhas*. Oxford: Oxford University Press.
- ROZIN, PAUL, MILMAN, LINDA & NEMEROFF, CAROL
1986 "Operation of the Laws of Sympathetic Magic in Disgust and Other Domains." *Journal of Personality and Social Psychology* 50 (4), 703–12.
- ROZIN, PAUL & FALLON, APRIL E.
1987 "A Perspective on Disgust." *Psychological Review* 94 (1), 23–41.
- ROZIN, PAUL, NEMEROFF, CAROL, WANE, MARCIA & SHERROD, AMY
1989 "Operation of the Sympathetic Magical Law of Contagion in Interpersonal Attitudes among Americans." *Bulletin of the Psychonomic Society* 27 (4), 367–370.
- ROZIN, PAUL & HAIDT, JONATHAN & MCCAULEY, CLARK R.
1999 "Disgust: The Body and Soul Emotion." *Handbook of Cognition and Emotion*. Ed. T. Dalgeish & M. Power. Hoboken, NJ: John Wiley, 429–445.
- ROZIN, PAUL & NEMEROFF, CAROL
1990 "The Laws of Sympathetic Magic: A Psychological Analysis of Similarity and Contagion." *Cultural Psychology: Essays on Comparative Human Develop-*

- ment. Ed. James W. Stigler, Richard A. Shweder & Gilbert Herdt. Cambridge: Cambridge University Press, 205–232.
- SCHNALL, SIMONE & HAIDT, JONATHAN & CLORE, GERALD & JORDAN, ALEXANDER H.
 2008 "Disgust as Embodied Moral Judgment". *Personality and Social Psychology Bulletin* 34, 1096–1109.
- SØRENSEN, JESPER
 2007 *A Cognitive Theory of Magic*. Lanham, MD: AltaMira Press.
- STRENSKI, IVAN
 2006 *Thinking about Religion: An Historical Introduction to Theories of Religion*. Oxford: Blackwell.
- STELLAR, JENNIFER E., MANZO, VIDA M., KRAUS, MICHAEL W. & KELTNER, DACHER
 2012 "Class and Compassion: Socioeconomic Factors Predict Responses to Suffering". *Emotion* 12 (3), 449–459.
- TAMBIAH, STANLEY J.
 1990 *Magic, Science, Religion, and the Scope of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TOIVOLA, A. (nimimerkki)
 2012 "Miltä tuntuu olla köyhä?" Syrjä-blogi. *Suomen Kuvalehti* 37. <http://suomenkuvalehti.fi/jutut/kotimaa/talta-tuntuu-olla-koyha/?shared=4771-2a1cd335-999>
- TYLOR, EDWARD BURNETT SIR
 1977 [1871] *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art, and Custom*. New York: Gordon Press.
- URO, RISTO
 2013 "From Corpse Impurity to Relic Veneration: New Light from Cognitive and Psychological Studies". *Mind, Morality and Magic: Cognitive Science Approaches in Biblical Studies*. Ed. István Czachesz & Risto Uro. Durham: Acumen, 180–196.